

UMRIBOQIY SAN'AT

Hikmatillo Gadayev

Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy-tadqiqot instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada nomoddiy madaniy merosning ijrochilik san'ati yo'nalishi, ya'ni askiya san'ati to'g'risida, uning ma'nosi, tarixda askiya san'atining rivojiga hissa qo'shgan darg'alar xaqida yoritiladi. Ularning beminnat hizmatlarini bardavomligini ta'minlash maqsadida bigungi ijodkorlarning faoliyati va ularga davlatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar, sharoitlar to'g'risida tanishtiradi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodiyoti, nomoddiy madaniy meros, tarixiy faktlar, YUNESKO, folklor, zakiylar, improvizatsiya, "Payrov", badihago'y, memuar asarlar, reprezentativ, frazeologik

LIFELONG ART

Hikmatillo Gadayev

Research Institute of Cultural Studies and Intangible Cultural Heritage

Abstract: The article examines the performing direction of intangible cultural heritage, namely the art of askiya, its significance and institutions that contributed to the development of askiya in history. The activities of modern artists are considered, as well as the opportunities and conditions created for them by our state to ensure the continuity of their invaluable merits.

Keywords: oral folklore, intangible cultural heritage, historical facts, UNESCO, folklore, zakiys, improvisation, "Pairov", artistic, memoirs, representative, phraseological.

Xalq og'zaki ijodiyoti - asrlar mobaynida xalqimizga juda katta ruhiy va ma'naviy quvvat berib kelayotgan ekan, milliy qadriyatlarimiz sanalgan - folklor an'analarimizni saqlash, bardavomligini ta'minlash, yoshlarimiz ongiga chuqur singdirish, har tomonlama yetuk, barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Yurtimiz mustaqillikka erishgandan buyon bunga keng imkoniyatlar va qulayliklarni yaratilganligi g'oyat quvonarli. Bugun yurtimizda kechayotgan milliy o'zlikni anglash va ma'naviy hurlikni his etish ehtiyoji ajdodlarimiz qalb qo'ri, aql zakovati, turmush tajribasi asosida shakillangan madaniy merosimizni bilishni va shuning negizida turli bunyodkorlik va yaratuvchilik ishlarini o'rganish, o'rgatish, amalga oshirishni muqaddas burch deb bilish zarur. Shu bois madaniyat va san'at yo'nalishidagi o'quv dargohlarida, ilmiy tadqiqot institutlarida, madaniyat

maskanlarida xalqimizning nomoddiy madaniy merosini yanada chuqur o'rganishga e'tibor qaratilgan.

Nomoddiy madaniy merosning negizini tashkil etgan, "O'zlikni namoyon etishning og'zaki an'analari va shakllari", "Ijrochilik san'ati", "An'anaviy hunarmandchilik", "Tabiat va koinot bilan bog'liq urf-odatlar va ko'nikmalar",

"Jamiyatning urf-odat, marosim va bayramlari" dan iborat besh yo'nalishi to'lib-toshib oqayotgan besh azim daryoga o'xshaydai. Daryolarni zilol suvlari bilan to'ldirib turuvchi chashma buloqlar esa xalq ijodiyotidir. Shunday ekan har tomchida quyosh aksini ko'ramiz.

Og'zaki badiiy ijodiyotning janrlaridan biri bo'lgan "Askiya" Nomoddiy madaniy merosning "Ijrochilik san'ati" yo'nalishida namoyon bo'lgani bois, uning ta'riflariga nazar solamiz.

Askiya- O'zbek xalq og'zaki ijodining janrlaridan biri bo'lib, (arabcha) zakiylar-ziyraklar, o'tkir zehnli, hozirjabob, zukko, dono ma'nolarida keladi. Unda so'z o'yiniga, qochiriqqa asoslangan holda ikki yoki undan ortiq kishi taraflarga bo'linib musobaqalashadi. Askiya, odatda, to'y-tomosh, sayl, bayramlarda, ziyofat, gap-gashtak kabi yig'inlarda o'tkaziladi. Taraflar ba'zan davrada, ba'zan qarama-qarshi o'tirgan tarzda, sahnada yarim oy shaklida, turgan yoki yurgan holda tez javob berishga, o'z javoblarini lo'nda, serma'no, latif, ta'sirli, jozibali va kulgili chiqarishiga harakat qiladilar. Fikrlar kurashidan iborat bo'lgan bu aytishuvda so'z o'yinlari, chandish, kesatish, qochiriq o'xshatish, mubolag'a va boshqa tasvir vositalari ishlatiladi. Askiyachi o'z raqibining fikriga nisbatan chuqur ma'noli chiston, takrorlanmagan fikrlarni tezda kulguli aytish bilan ustun chiqishga urinadi. Ya'ni, fikrlashda improvizatsiya yuz beradi. Askiya janrining o'ziga xos xususiyatlari hozirjavoblik, go'yolik, zakiylik, lutfdir. Askiyaning muhim sharti bahslashayotgan taraflar o'z vaqtida chuqur ma'noli, kuchli javob qaytarishi (javobda to'xtalish bo'lmaganligi), ko'p ma'noni anglatuvchi, so'zlarni o'z o'rnida ishlatishi, so'z o'yinlari qilishdir. Askiyaning muhim xususiyati so'z vositasida tinglovchilarda kulgu chiqarish, ulashish va bu holatni ushlab qolishi kerak. Buning uchun so'zlarning ko'chma ma'nolaridan, turli laqablardan, frazeologik chatishmalardan, jargon so'zlardan foydalanishni o'z o'rnida mohirona qo'llanishni talab qiladi. Askiyani ijro etish davomida uning mavzui borgan sari kengayib boradi, bunda qaysi askiyachining tushunchasi, dunyo qarashi keng, bilimi, tajribasi boy, ijro mahorati yuqori bo'lsa, tomoshabinlar uni olqishlab, g'olibligini bildiradilar. Javob topishda qaysi taraf mavzu, janr doirasidan chetlashsa yoki so'z tanlashda pala-partishlikka yo'l qo'ysa o'sha taraf yengilgan hisoblanadi. Tomoshabin o'z kulgisi va ehtirosli qiyqiriqlari, taraflar va ularning javoblariga qarsak va olqishlari bilan o'z bahosini berib boradi. Serqirra, mazmundor, serqochirim askiyadan zavqlanadi, sayoz va mazmundan chetlashgan qo'pollashgan askiyaga ham munosabatini bildiradi. Askiyaning mazmunli, serzavq,

kulgili chiqishida taraflardan hozirjavoblik, badihago'ylik, shuningdek mavzuga aloqador keng va chuqur ma'noli so'zlarni topa bilish, yuz, ko'z, qo'l, tana, yelka harakatlaridan, tovush va imo-ishoralardan o'rinli foydalana bilish, mavzuni yanada zavqini oshiradi va ochib beradi.

Askiyaning "Payrov", "Bo'lasizmi", "O'xshatdim", "Qofiya", "Radif", "Tutal", "Hapsana", "Bahri bayt", "Safsata", „Gulmisiz-rayhonmisiz“, "Shirinkorlik", "Afsona", "Rabbiya", "Laqab" kabi turlari mabjud.

Askiyani ijro etuvchi - askiya turlarini mukammal egallagan, katta davralarda, tomoshalarda tortisha oladigan kishilar askiyachi yoki askiyaboz deb atalgan. Ayrim hududlarda badihago'y nomi bilan ham mavjud. Askiyachi tilning keng imkoniyatlarini puxta egallagan, so'z o'yini, qochirim, hazil-mutoyiba, kinoya, tashbih, kesatiq, o'xshatish, mubolag'a, masxara kabi hajv san'ati vositalaridan ustalik bilan foydalana oladigan bo'lishi lozim. Askiya tortishuvida zukkolik, hozir-javoblik asosiy me'zon hisoblanadi. Shunga yarasha undan chuqur bilim, keng dunyoqarash, boshqa sohalarning tuzilishidan ham bohabar bo'lishi uning yutug'iga hizmat qiladi. Askiyachining vazifasi kulgi chiqarish orqali kishilarning kayfiyatini rostlash, ularga zavq baxsh etish, muayyan mavzu doirasida ularning bilimlarini yanada kengaytirish, aqlini, fikrini charxlash, ziyrak, hozirjavob bo'lishga da'vat etish, shu bilan birga jamiyatdagi, turmushdagi va ayrim kishilar xulqidagi kamchiliklar ustidan yengil, "Kosa ichida nimkosa" qabilida kulgi uyg'otishga qaratilgan.

Askiya tarixiga nazar solsak xalqimiz orasida ko'p asrlardan buyon kelayotgan janrdir. Tarixiy faktlar, memuar asarlar shuni ko'rsatadiki, askiya Navoiy davrida ham keng rivojlangan. 7Folklorshunos olim Shavkat Xolmatov o'zining "O'zbek xalq og'zaki ijodi" o'quv qo'llanmasida shunday ma'lumotlarni keltiradi. XVI asrga kelib askiya san'ati ancha rivoj topdi. A.Navoiy askiyachi Muhammad Badaxshiyini "askiyaning piri" deb atagan. Mir Sarbiraqcha, Mavlono Burhonilang, Said G'iyosiddin sharfa, Mavlono Xalil Sahof, kabi mashhur askiyachilar elning yaxshi kunlarida hizmatida bo'lishgan. Bular orasida yana bir iste'dodlisi va atoqlisi Mavlono Abdulvose' munshiy ham o'z davrining ardoqli askiyachisi hisoblangan. XIX asr o'rtalariga Sa'di Maxsum, Shodmon qiziq, Normat qiziq, Zokir eshon, Mo'min qishloqi, Holmat qiziq kabi qiziqchilar yetishib chiqdi. Qo'qon xonligidagi qiziqchilarining piri - Bediyoshum ularning ustozlari ekanligi aytiladi. XIX-XX asrlarda Farg'ona vodiysi va Toshkentda askiya san'ati jadal rivojlandi desak xato bo'lmaydi. Dexlon yuzboshi Shernazarov, Erka qori Karimov, Mamayusuf Tilla-boyev, Yusufjon Shakarjonov, Rasul qori Mamadaliyev, Aka Buxor Zokirov va boshqalar davom ettirdilar. Keyingi yillar Tursun-buva (Ijroqo'm buva) Aminov, Mamaroziq Ishoqov, Rahmatqul va Abdullajon Yasharovlar, Abdulhay Maxsum Qozoqov, Mamajon Madaminov, Saidahmad askiyachi, aka-uka Shojalilovlar askiya san'atini rivojiga katta hissa qo'shdilar. Ushbu san'atni elga targ'ib etishda Rasul qori Mamadaliyev,

Mamurjon Uzoqov, Jo'raxon Sultonov kabi ulug' hofizlarimiz ham katta davralarda askiyachilar bilan birga askiyalar aytishib, tomoshabinlar ko'nglini ovlaganlar. Ymuman askiya hayotda uchraydigan nuqsonlarni, salbiy hodisalarni tanqid qilib qolmay, u ijobiy hodisalarni ham targ'ib qiladi. Toshkent davlat universiteti (hozirgi O'zbekiston milliy universiteti) va San'atshunoslik instituti tomonidan tashkil etilgan folklor ekspeditsiyalari davomida (1960-yillarda) bir qancha askiya aytishuvlari yozib olingan. Askiya payrovlari yozilgan plastinkalar, „Askiya“ hujjatli filmlari (rejissyor M. Qayumov) keng ommaga havola qilingan. Davomli o'rganishlarda og'zaki va yozma adabiyotlarda, „Alpomish“, „kuntug'mush“ dostonlarida ham askiyaga xos so'z o'yinlariga boy parchalar borligi aytiladi.

Mustaqillik yillarda askiyaning payrov turi ayniqsa keng rivoj topib, uning usullari ancha boyidi, yangi-yangi payrovlar yaratildi. „Ashula payrovi“, „Asarlar payrovi“, „Kino asarlar payrovi“, „Yangi mashinalar payrovi“, „Sport payrovi“, „Bog'dorchilik payrovi“, „Laqablar payrovi“, „Fasllar payrovi“, „Bedana payrovi“ yorqin misol bo'la oladi. Askiya san'atini bardavomligini ta'minlashda Mamajon Madaminov, Abdulhay Maxsum Qozoqov, Muhiddin Darvishev, Hasanboy Sultonov, G'ulomjon Ro'ziboyev, Jo'raxon Po'latov, Mamasidiq Shiryayev, Hotamjon Hakimovdek darg'larining hizmatlari beqiyos. Bugungi kunda ularning ko'plab shogirdlari, sulola vakillari ushbu sharaflı sohani yanada rivojlantirish ishtiyoqida izlanmoqda. Ymuman askiya hayotda uchraydigan nuqsonlarni, salbiy hodisalarni tanqid qilib qolmay, ijobiy hodisalarni va zamon yangiliklarini ham targ'ib qiladi. Xolmatov Sh „O'zbek xalq og'zaki ijodi“ o'quv qo'llanma 7 b

2014 yil 27 noyabr kuni YUNESKO bosh qarorgohida o'tkazilgan Nomoddiy madaniy meros qo'mitasining 9-sessiyasida millatimizning askiya san'ati insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida YUNESKO ning Rerezentativ ro'yxatiga kiritilganligi tarixiy voqea bo'ldi. Muhtaram Prezidentimizning „Yusufjon qiziq Shakarjonov nomidagi respublika askiya va qiziqchilik san'ati markazi tashkil etilishi to'g'risida“ gi 2023yil 11-iyuldagi PQ-222-son qarori Askiya san'ati kelajagini ta'minlab va belgilab berdi deb baralla ayta olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qambarov A.A, Manopov S, Najmetdinova M.M. O'zbek san'ati tarixi. Farg'ona nashriyoti, 2021.
2. Imomov K, Mirzayev T, Sarimsoqov B, Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. - T.: „O'qituvchi“, 1990.
3. Mirzayev T. „Folklorshunoslik ziynati“ /O'zbek tili va adabiyoti, 2014 yil O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi / ICHKAP 2017y.
4. S.Alimov. O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi (o'quv qo'llanma) Toshkent 2022y

5. A.Kambarov,O.Tojimamatova O‘ZBEK MILLIY ASKIYA SAN’ATI FAOLIYATININGNAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI (DSc) Farg‘ona davlat universiteti <https://doi.org/10.5281/zenodo.15280598>
6. Qodirov M. (1981). O‘zbek xalq tomosha san’ati. Tashkent:
7. Dósmatov H. (2015). Askiya matnining lingvostilistikasi. Tashkent:
8. Xolmatov Sh “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi” Samarqand 1979y